

HET WOORD VAN DE WEEK

Orgaan van DE HUMANISTISCHE LUISTERKRING

19e jaargang nr. 49 12 december 1966

administratie
postbus 114, Utrecht
tel. 030-24641
postgiro 58

abonnementsprijs f 6,— per jaar
buitenland f 7,50 per jaar
voor België f 6,50
losse nummers f 0,50
verschijnt wekelijks

Herdenking van Henri Polak

Het was dezer dagen vijftig jaar geleden dat in het concentratiekamp Sachsenhausen overleed de filosoof Leo Polak. Met een toespeling op zijn voornaam had hij in de meidagen van '40 al in zijn dagboek genoteerd „Liever een dode leeuw dan een levende hond”. Praktisch sprak hij hiermee zijn eigen dooivonniss uit. Wanneer hij in november '40 uit zijn ambt is ontzet en er zich in een brief aan de faculteit over beklagt, dat zijn collega's hem waarachtig nu ook al behandelen, alsof hij niet meer een Gronings hoogleraar is, dan gebruikt hij daarbij in plaats van bezetter het woord vijand. Dit „unverschämter Schreiben” — wat ook een onbeschaamdheid de waarheid te zeggen! — wordt de Duitsers in handen gespeeld, half februari wordt Polak gearresteerd, en in mei overgebracht naar Sachsenhausen. En daar hebben ze dan niet meer dan zeven maanden nodig om te bereiken wat zij konden bereiken. Hem klein te krijgen, nee dat is hun tot het laatst toe niet gelukt, maar wel hebben zij deze kampioen van vrijheid en gerechtigheid, die zij, van hun standpunt volkomen terecht, de gevaarlijkste man van Groningen hadden genoemd, dan dood gemaakt. Maar wat zij niet konden doden was zijn geest, was zijn werk. Die zijn blijven leven en vormen vandaag nog een bron van inspiratie voor het Humanistisch Verbond.

Van het Humanistisch Verbond dat ruim vier jaar na zijn dood is opgericht, heeft Leo Polak natuurlijk nooit geweten. Wij mogen hem dus niet voor het Verbond annexeren, wij mogen ook niet proberen aan alles wat het Verbond doet en gedaan heeft en aan de manier waarop het dit doet, bijzondere luister bij te zetten

door het grootzegel van zijn naam, en allerm minst hebben wij het recht te suggereren dat het Verbond een heldhaftige club is van kleine Leo Polak-jes, maar wij mogen wel hem herdenken als de man, aan wiens arbeid het mede te danken is dat er in Nederland een geestesklimaat is ontstaan, waarin het Humanistisch Verbond kon worden opgericht en kon gedijen, wij mogen hem gedenken als de grote voorganger, die voor ons een inspirerend voorbeeld kan zijn.

Leo Polak is meer geweest dan een schitterend filosoof en een nobel en heldhaftig mens, hij is ook en vooral geweest een opvoeder van de mensheid. In een beroemd geworden passage uit zijn hoofdwerk de Staat vergelijkt Plato het leven van de mensen met het verblijf van gevangenen in een onderaardse grot. Die grot is heel merkwaardig ingericht en doet uit de verte denken aan onze bioscoop. Letterlijk gekluisterd aan hun zitplaatsen kunnen deze gevangenen alleen maar recht voor zich uit kijken, en wat zij dan zien, dat is niet, zoals zij zelf menen, de werkelijkheid, het zijn ook niet eens afbeeldingen daarvan, het zijn niet meer dan de schaduwen van afbeeldingen van realiteiten, schaduwen die door een achter de gevangenen brandend vuur geworpen worden op de achterwand van de grot, waar zij tegenaan kijken. Aan de filosofen nu onder deze gevangenen wijst Plato een tweeledige taak toe: in de eerste plaats moeten zij zich losworstelen uit deze wereld van wezenloze schijn, dan moeten zij de lange, steile, moeilijke weg omhoog gaan om daar, als hun eerst nog verblinde en pijnlijke ogen langzamerhand voldoende aan het daglicht gewend zijn, de werkelijkheid zelf in

een radio-uitzending van maandag 12 december 1966

volle luister te aanschouwen. Maar dan, als zij eenmaal deze heerlijkheid hebben bereikt, dan kan hun, zegt Plato, niet worden toegestaan nu verder maar boven te blijven, nee, men mag van hen eisen, dat zij weer afdalen naar hun vroegere lotgenoten, de gevangenen in de grot. Die strijden over wat alleen maar schaduwbeelden van gerechtigheid zijn, maar de filosofen die de gerechtigheid zelf in zuiverheid hebben gezien, zijn beter dan wie ook in staat die strijd te beslechten, zij zijn de aangewezen mensen om anderen in dezen ziende te maken, en zo te worden tot de opvoeders der mensheid. Aan deze hoge opvoedingstaak nu heeft Polak zich nooit onttrokken. Voor de filosoof is het allerminst een denkbeeldig gevaar, dat zijn werkzaamheid verwordt tot een wel boeiend en vernuftig, maar ijdel en onvruchtbaar spel, dat alleen maar door enkele uitverkorenen kan worden gespeeld, en voor de anderen dan ook geen enkele betekenis heeft. Dit gevaar heeft Polak nooit bedreigd. Juist zijn bewogenheid met het lot van de medemens was een van de grote drijfkrachten van zijn zoeken naar waarheid.

Polaks belangstelling lag vooral op de ethische problemen, de problemen dus die vastzitten aan ons zedelijk waarden, ons keuren op goed en slecht. En hij schrijft daarover dit:

„Hier vindt de wijsbegeerte niet alleen voor de toekomst, maar speciaal ook voor het zoekende, gedesorienteerde heden het wellicht belang-

rijkste deel van haar taak en roeping „Lehrerin im Ideal” te zijn, redelijk gefundeerde éénheid en zekerheid te brengen aan een jammerlijk verscheurde, her- en derwaarts geslingerde mensheid.”

Polak weigerde deze taak af te staan aan de godsdienst. Men heeft hem zijn strijdbaar humanisme vaak kwalijk genomen en hem beticht van een zucht tot afbreken. Zo was het niet. Polak bestreed niet het godsgeloof, voorzover dat niet meer was dan een theorie die hij zelf niet kon aanvaarden. Maar hij verzette zich tegen de opvattingen die maar al te vaak gepaard gaan met dit geloof. Daartegen heeft hij met de klemmende betoogkracht waarover hij beschikte, zijn overtuiging ingang doen vinden, dat het geloof niet zedelijk maakt of een symptoom is van zedelijk zijn — evenmin trouwens als het ongeloof! —, en dat het voor het zedelijk zijn niet gaat om wat iemand gelooft of niet gelooft, maar uitsluitend om wat hij innerlijk is, dat wil dus zeggen om zijn gezindheid, zijn karakter.

Als Leo Polak zijn laatste spreekbeurt voorbereidt — hij moet die houden in het Militair Tehuis, de Universiteit is dan al voor hem gesloten — wil hij althans het slot even scherp formuleren: „al moest ik morgen sterven — mijn taak voor vandaag bleef ongedeed — en al stortte morgen de wereld ineen — vandaag bleef recht recht en plicht plicht.”

LIBBE VAN DER WAL

DE RIJKDOM VAN HET LEVEN

Mij ligt deze wereld vol smart en kostelijke rijkdom van alles, wat ik zie, hoor en tast, zeer na aan het hart . . . Ware wetenschap is wetenschap van één, die lief heeft. Hem, die zulke wetenschap beoefent, treedt, wanneer hij een ding van de wereld beleeft, het verborgen leven van het ding tegemoet, dat aan niemand voor hem tegemoettrad, en geeft zich aan hem en hij ondergaat het, vol van gebeuren tot aan de rand van zijn bestaan . . . Alle ware daad bouwt uit de ervaren eenheid, eenheid in de wereld op. De eenheid is niet een eigenschap van de wereld, maar haar opgave.

Martin Buber
Joods filosoof, geb. 1878

WERKEN VAN LEO POLAK

Wij beschikken over een klein aantal exemplaren van de volledige werken van Leo Polak t.w.

2 delen De zin der vergelding

2 delen Gespreide geschriften.

In het kader van de herdenking bieden wij deze aan tegen f 15,— per 4 delen franco huis.

De bestellingen, *uitsluitend* per giro no. 30.49.60 t.n.v. Humanistisch Verbond Utrecht, worden in volgorde van binnenkomst afgewerkt.

Hartstochtelijk filosoferen

„Wetenschap is, of althans tracht te zijn, objectief. Maar de mens kan niet objectief zijn, de mens moet partij kiezen. En Polak heeft dat ook gedaan. En nog steeds wil ik met hem, voor hem partij kiezen. Maar dit partij kiezen doet men niet op grond van wetenschappelijke argumenten.

Polak meende dat zijn keuze was bepaald door zijn wetenschappelijke inzichten. Daarin kan ik hem niet volgen. De werkelijkheid is, om een woord te gebruiken van de Amerikaanse filosoof William James: logically opaque, logisch óndoorzichtig. Natuurlijk willen wij redelijke wezens zijn, maar het antwoord dat wij trachten te geven op de vragen die Kant als volgt heeft geformuleerd: wat kan ik weten, wat moet ik doen, wat mag ik hopen..., 't antwoord op die vragen kan nooit een definitief antwoord zijn dat geen andere vragen open laat.

En zo is er tenslotte ook in de houding van mij ten opzichte van Leo Polak iets paradoxaals. Immers, juist zijn hartstochtelijk filosoferen heeft mij de ogen er voor geopend dat zijn beroep op wat hij placht te noemen de natuurwet, de denkwet, de zedenwet, niet een laatste antwoord kan geven op de vragen die altijd aan de orde zijn gesteld en ook in de toekomst aan de orde gesteld zullen blijven.”

Prof. Mr. Dr. L. Polak (1880—1941)
(1966 — Beeldhouwer Bertus Sondaar)

prof. mr. B. H. Kazemier in het televisieportret over zijn leermeester prof. mr. dr. L. Polak op 12 december 1966.

Vanzelfsprekende verwondering

„De eerste zin in een dictaat van het eerste college dat ik van hem volgde, luidt: De wijsbegeerte is de wetenschap van het vanzelfsprekende, en het begin van alle wijsgerige studie is de verwondering.

Ik zie nog voor me hoe hij dit overbracht op zijn gehoor. Hoe hij deze wijsgerige verwondering ook bij hen wilde wekken. En dat lukte hem wonderwel. En telkens weer verdedigde hij de volstreekte vrijheid, los van ieder dogma, in het onderzoek van wat ons verwondert.

Hij vond deze geestelijke vrijheid van onderzoek nog maar in beperkte mate bij Descartes, die nog sterk was gebonden aan de godsdienstige dogma's van de middeleeuwen. Hij vond ze al in meerdere mate bij Spinoza en nog meer bij Kant, maar toch volstrekt pas in de moderne tijd bij Heymans van wie Polak ook een groot vereerder was.

De behandeling van al deze figuren was bij Polak doortrokken van de grondgedachte dat het de menselijke rede is die ideeën schept. Bijvoorbeeld de ideeën van leven, wereld, God. Dat al deze ideeën ontspringen aan de menselijke geest, ook de ethische ideeën van goedheid en gerechtigheid. En omdat de mens een redelijk wezen is, is hij tot het goede in staat en ook geneigd tot het goede. Deze grondstellingen vonden in die jaren al bij mij weerklank. Het wezenlijke er van heb ik in mijn verdere ontwikkeling behouden.

Het zijn ook grondgedachten van het humanisme en zo is het ook begrijpelijk dat ik door deze leerschool van Polak mij tot het humanisme voelde aangetrokken. Zo is het trouwens ook wel begrijpelijk dat Leo Polak voor het humanisme in Nederland kan gelden als de grote wegbereider.”

oud-leerling prof. dr. T. T. ten Have in het televisie-programma over prof. mr. dr. L. Polak op 12 december 1966.

Einde

Terzij de horde

nooit gleed een bloemsignaal

tegen de stelte van mijn schemernacht,

waar ik, gewelfd over den rand der ruimte,

den geur der eeuwen puur uit de bokaal

der lucht

en zelve drijf, een late smalle bloem,

op den verloomden maatslag van den tijd.

H. Marsman

Uit: Dichters van deze tijd

DEEL I § 38 t/m 44

De idolen (= drogbeelden) die al lang bezit genomen hebben van het menselijke kenvermogen en er diep in verankerd zijn, beheersen de geesten der mensen niet alleen zo, dat de waarheid er moeilijker toegang vindt, maar ook zo, dat — is eenmaal toegang verleend — deze „idolen” weer opnieuw bij de vernieuwing van de wetenschap in de weg staan en hinder veroorzaken; tenzij de mensen, ervoor gewaarschuwd, zich zoveel mogelijk tegen hen wapenen.

Er zijn vier soorten „idolen”, die de menselijke geesten beheersen. Ik heb er gemakshalve namen aan gegeven: de eerste soort heet idool van het geslacht, de tweede idool van de grot, de derde idool van de markt, de vierde idool van het theater.

Bij het vaststellen van begrippen en axioma's is de echte inductie (d.w.z. het uitgaan van de ervaring bij een bewijsvoering) zeker een probaat middel om de idolen te weren of weg te werken. Maar toch ook het opsommen van de idolen is van groot nut. Want de behandeling van de idolen verhoudt zich evenzo tot de uitleg van de natuur als de behandeling van de drogredenen tot de gewone logika.

De *idolen van het geslacht* zijn verankerd in de menselijke natuur zelf, in het geslacht of de soort der mensen. Ten onrechte wordt immers beweerd, dat de menselijke zintuigen de maat zijn van alle dingen. Integendeel, alle waarnemingen, zowel uiterlijke als innerlijke, komen voort uit de aard van de mens en niet uit de aard van de kosmos. Zo is het menselijk kenvermogen gelijk aan een spiegel, die niet zuiver de stralen, die vanuit de dingen komen, weerkaatst, maar die zijn eigen aard vermengt met de aard der dingen en zo deze laatste vervormt en bederft.

Idolen van de grot zijn de idolen van de individuele mens. Iedereen heeft immers behalve de dwalingen van de menselijke natuur in het algemeen, een of andere grot of hol van hemzelf, waarin het licht van de natuur gebroken en vervormd binnenvalt: hetzij vanwege zijn eigen speciale aard, hetzij vanwege zijn opvoeding en omgang met anderen, hetzij vanwege het lezen van boeken en de autoriteit van de mensen die

ieder voor zich acht en bewondert, hetzij vanwege de verschillende zintuiglijke indrukken zoals die in een gepreoccupeerde, vooringenomen geest optreden, hetzij vanwege nog andere dergelijke oorzaken. Zo is inderdaad de menselijke geest, zoals die in de mensen stuk voor stuk aanwezig is, een afwisselende, zeer verwarde en een als het ware toevallige zaak. Vandaar zegt Heraclitus terecht, dat de mensen wetenschap zoeken in hun eigen kleine wereldje maar niet in de grote gemeenschappelijke wereld.

Er zijn ook idolen, veroorzaakt door het onderlinge contact en verkeer binnen de menselijke soort, die ik met het oog op de omgang en het contact tussen de mensen: *idolen van de markt* noem. De mensen zijn immers met elkaar verbonden door hun talen; maar de woorden worden aan de dingen gegeven naar de opvatting der massa. Daarom belemmert het slechte en onhandige gebruik van de woorden het intellect op verbazingwekkende wijze. Ook de definities en explicaties waarmee de geleerden gewend zijn zich te behelpen en te verdedigen, herstellen de zaak geenszins. De woorden doen inderdaad geweld aan het intellect en brengen alles in de war, ook verleiden ze de mensen tot nutteloze en ontelbaar vele strijdpunten en interpretaties.

Tenslotte zijn er nog idolen die de menselijke geesten binnengedrongen zijn uit de diverse filosofische standpunten en ook uit de verkeerde bewijsvoeringen. Die noem ik de *idolen van het theater*. Immers zoveel filosofieën er zijn aanvaard of uitgedacht, zoveel „literatuur” is er ook voortgebracht die de werelden tot ficties of toneelstukken gemaakt heeft. Ik doel hier niet zo zeer alleen op de filosofieën die nu hoogtij vieren of alleen op de oude stelsels en richtingen, want een grote hoeveelheid van zulke „literatuur” kan altijd worden bedacht of samengesteld. Want ook al zijn er zeer verschillende dwalingen, de oorzaken zijn niettemin van zeer gelijke aard. Dit alles geldt ook niet alleen van omvattende filosofische stelsels, maar ook van een aantal principes en axioma's in de wetenschappen die hun gelding gekregen hebben uit traditie, goedgegeloofheid en onachtzaamheid.

(vert. vD)

uitzendingen van het humanistisch verbond

- ma. 19 dec. 19.40 uur: (Hilv. II)
W. van Dooren: „Alles is betrekkelijk”
- ma. 26 dec. 19.40 uur:
J. C. Brandt Corstius: „10 minuten Kerstmis zonder oude Germanen en nieuwe Christenen”
- ma. 2 jan. 19.40 uur:
J. P. van Praag: „Een nieuw begin”
- ma. 9 jan. 19.40 uur:
mevr. M. Rood-de Boer: „Een humanist over huwelijk en gezin”